

ԿՐԻՄԻՆԱԼՈԳԻԱ

ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԴԵՐԸ ԱՆՉԱՓԱՀԱՍԻ ՀԱՆՑԱՎՈՐ ԿԱՄ ՇԵՂՎՈՂ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

ԱՆՆԱ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Յուրաքանչյուր անձի ձևավորման, ֆիզիկական և մտավոր զարգացման գործընթացում ընտանիքը, ծնողներն ունեն անփոխարինելի դեր. այս միջավայրում է տեղի ունենում երեխայի առաջնային սոցիալականացումը, ձևավորվում դերային և վարքագծային կարծրատիպերը, արժեքային կողմնորոշումներն ու աշխարհայացքը: Առաջին հերթին ընտանիքն է հոգ տանում երեխայի անվտանգության, կարիքների մասին, կրթում ու դաստիարակում նրան, հոգեբանական աջակցություն ու հարմարավետություն ապահովում: Հետևաբար՝ բարդույթներից զերծ, հոգեբանորեն կայուն, հասարակության պահանջներն ընկալող և դրանց համարժեք արձագանքելու ունակ անձի ձևավորման առաջնային նախադրյալը բարոյահոգեբանական առողջ մթնոլորտ ու հոգեբանական և սոցիալական խնդիրները հաղթահարելու կարողություններ ունեցող, դաստիարակչական և սոցիալականացման գործառույթներ իրականացնող, երեխայի իրավունքները, նրա հանդեպ պարտականությունները գիտակցող և դրանք կյանքի կոչող ընտանիքի առկայությունն է: Ազնվությունը, մարդասիրությունը, բարությունը, կենցաղային խնդիրներին դիմագրավելու կարողությունը ձևավորվում են միայն այն դեպքում, երբ երեխան մանկուց ականատես է եղել անկեղծ ու ջերմ մարդկային հարաբերությունների, ինչը ակնկալվում է ընտանիքում¹:

Իսկ ընտանիքում առկա սոցիալ-տնտեսական և հատկապես հոգեբանական բնույթի խնդիրները՝ ծնողների անտարբերությունը միմյանց և երեխաների նկատմամբ, ձևական բնույթ կրող «հանուն երեխայի» հարաբերությունները, հաճախակի կրկնվող վիճաբանությունները, հանդուրժողականության պակասով պայմանավորված՝ «սերունդների կոնֆլիկտը», բռնությունը հանգեցնում են անչափահասի կողմից շեղվող, իսկ առանձին դեպքերում՝ հանցավոր վարքագծի դրսևորման:

Պատահական չէ, որ երեխայի իրավունքների պաշտպանությանը միտված միջազգային փաստաթղթերում ևս կարևորվում է ընտանիքի

¹ Տե՛ս **Ковтуненко Л. В.** Семья как социокультурная среда воспитания и ресоциализации несовершеннолетних правонарушителей // «Вестник Воронежского института МВД России», 2012, № 3, էջ 137-143:

դերը: Այսպես, անչափահասների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելու վերաբերյալ ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոնների («Պեկինյան կանոններ») 1.1 կետը սահմանում է, որ անդամ պետությունները պետք է ձգտեն նպաստելու անչափահաս տղայի կամ աղջկա և նրա ընտանիքի բարեկեցությանը²: Համանման կարգավորում է պարունակում նաև Անչափահասների շեղվող վարքագծի կանխարգելման ՄԱԿ-ի ուղենիշների («Ռիադյան ուղենիշներ»)՝ 11-րդ կետը, որը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր հասարակություն պետք է խիստ կարևորի ընտանիքի և դրա բոլոր անդամների կարիքներն ու բարեկեցությունը:

«Ռիադյան ուղենիշերի» 12-ից 19-րդ կետերը ևս ուղղակիորեն վերաբերում են երեխայի վարքագծի ձևավորման գործընթացում ընտանիքի, ծնողների կողմից երեխայի հանդեպ դրսևորվող վերաբերմունքին՝ կարևորելով դրանք երեխայի առաջնային սոցիալականացման, պաշտպանության և խնամքի ապահովման գործընթացում⁴:

Ընտանիքը և հատկապես երեխան մեր հասարակության մեջ մշտապես դիտվել են որպես բարձրագույն արժեք: Սակայն ՀՀ-ում ընթացող ճգնաժամային երևույթները չէին կարող իրենց ազդեցությունը չթողնել նաև սոցիալական այս ինստիտուտի վրա. աղքատությունը, գործազրկությունը, արտագաղթը, ժողովրդագրական բացասական փոփոխությունները, արտագնա աշխատանքի մեկնելու հետևանքով առաջացած կիսատ ընտանիքները, արժեքային անումիայով պայմանավորված՝ բարոյական մի շարք նորմերի անտեսումը հանգեցրին հասարակության մի մասի, հատկապես երիտասարդների շրջանում ընտանիքի ինստիտուտի արժեզրկման:

Պատահական չէ, որ ներկայումս նկատվում է ամուսնալուծությունների աճի միտում: ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալների համաձայն՝ 2003-2016 թթ. ժամանակահատվածում ամուսնալուծությունների թիվը ՀՀ-ում աճել է գրեթե 2 անգամ. 2003 թ. 1000 բնակչի հաշվով ամուսնալուծությունների գործակիցը եղել է 0.6, իսկ 2016 թ.՝ 1.2: Ընդ որում, ամուսնալուծությունների ամենամեծ մասնաբաժինը ընկնում է ամուսնությանը հաջորդող 1-9 տարիներին (2016 թ. ամուսնալուծությունների 26.1 %-ը գրանցվել է ընտանիքի ձևավորումից 1-4 տարի, իսկ 21.5 %-ը՝ 5-9 տարի հետո)⁵:

² Տե՛ս «Անչափահասների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելու վերաբերյալ ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոններ» («Պեկինյան կանոններ»), (հաստատված է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1985 թ. նոյեմբերի 29-ի 40/33 բանաձևով):

³ Տե՛ս «Անչափահասների շեղվող վարքագծի կանխարգելման ՄԱԿ-ի ուղենիշներ» («Ռիադյան ուղենիշներ»), (հաստատված է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1990 թ. դեկտեմբերի 14-ի 45/112 բանաձևով):

⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

⁵ Տե՛ս «ՀՀ վիճակագրական տարեգիրք. Բնակչություն», 2017, էջ 43, <http://www.armstat.am/file/doc/99504343.pdf>:

Բնական է, որ ամուսնալուծությունները պետք է հանգեցնեն կիսատ ընտանիքների առաջացմանը, որտեղ, ցավոք, ամենից շատ տուժողը երեխան է: Շատ քիչ դեպքերում է, որ ամուսնալուծությունից հետո նախկին ամուսինները, ինչպես նաև նրանց ծնողները կարողանում են պահպանել լավ հարաբերություններ, ժամանակ առ ժամանակ հանդիպել միմյանց, քննարկել ընդհանուր խնդիրները և ամենակարևորը՝ երեխայի համար ապահովել ծնողների՝ միջանձնային խնդիրներից զերծ ջերմ հարաբերություններ: Առավել հաճախ երեխան պարզապես դառնում է նրանց եսասիրական մղումների զոհը, վերածվում միմյանց ցավ պատճառելու, նախկին ամուսնու կամ կնոջ (առանձին դեպքերում՝ հարսի կամ փեսայի) նկատմամբ իշխանության հասնելու «խաղաթղթի»:

Կիսատ ընտանիքներում դաստիարակվող երեխաների շարքին են դասվում նաև նրանք, ում ծնողները մայրը կամ հայրը, մեկնել են արտագնա աշխատանքի, կամ ովքեր դաստիարակվում են այրիացած կամ միայնակ ծնողի կողմից: Առանձին փորձագիտական գնահատականների համաձայն՝ ՀՀ-ում միայն 2014 թ. 125 000 կին ունեցել են միայնակ մոր կարգավիճակ, և այդ թիվը գնալով աճում է⁶:

Բազմաթիվ կրիմինալոգիական ուսումնասիրություններ⁷ վկայում են, որ հանցավոր կամ շեղվող վարքագիծ դրսևորած անչափահասների շրջանում, ի համեմատ նման վարքագիծ չդրսևորած նրանց հասակակիցների, ավելի հաճախ են հանդիպում կիսատ ընտանիքներում ապրողները:

Սակայն Կրիմինոլոգների եվրոպական միության նախաձեռնությամբ 30-ից ավելի երկրներում, այդ թվում՝ ՀՀ-ում, 12-17 տարեկան դպրոցականների շրջանում 2014 թ. կատարված ISRD-3 ուսումնասիրության արդյունքները բացահայտեցին բոլորովին այլ պատկեր. ՀՀ-ում առավելապես շեղվող վարքագիծ են դրսևորել լրիվ ընտանիքում մեծացող երեխաները:

Կարծում ենք, ավելի ճիշտ կլինի շեշտադրում կատարել ոչ թե ընտանիքի կիսատ կամ լրիվ, այլ դրա բարեկեցիկ լինելու, երեխայի հետ հուզական ջերմ հարաբերություններ ունենալու, նրան աջակցելու, հարմարավետություն ու երջանկություն ապահովելու վրա:

Հետաքրքիր են այդ առումով ISRD-3 ուսումնասիրության արդյունքները. հետազոտության մեջ ընդգրկված երկրներում հարցվածների մեջ մեր երեխաները իրենց համարել են ամենաերջանիկներից մե-

⁶ Տե՛ս «Հայաստանում ավելացել է միայնակ կանանց թիվը». <https://www.aysor.am/am/news/2014/05/14/aharon-adibekyan/789666>, 14.05.2014, 13.45:

⁷ Տե՛ս **Ա. Գաբուզյան, Ա. Մարգարյան, Ս. Առաքելյան** և ուրիշներ, Անչափահասների հանցավորության դեմ պայքարի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, Եր., 2010, էջ 27, **Таилова А. Г.** Дисфункциональность семьи как фактор совершения преступления несовершеннолетними // «Современные тенденции развития науки и технологий», 2015, № 7-6, էջ 115-117:

կր. ՀՀ երեխաների 94, Կոստվոյում՝ 95.5, Շվեյցարիայում՝ 94.2, իսկ Սերբիայում՝ 86.3 %-ն են իրենց երջանիկ համարել: Միաժամանակ, վեր է հանվել մի օրինաչափություն՝ իրենց երջանիկ համարող երեխաները նման ընկալում չունեցողների համեմատ ավելի քիչ են դրսևորել շեղվող (ՀՀ-ում՝ 1.3 անգամ) կամ բռնի վարքագիծ (ՀՀ-ում՝ 2 անգամ) կամ սեփականության դեմ ուղղված ոտնձգություն (ՀՀ-ում՝ 3 անգամ) կատարել:

Թերևս երեխաների և ծնողների միջև հուզական ջերմ հարաբերություններն են, որ երեխաների մեջ ձևավորում են երջանկության նման ընկալում՝ դրանով իսկ նրանց նկատմամբ նվազեցնելով հասարակությունում առկա բազմաթիվ գործոնների, այդ թվում՝ սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակի բացասական ազդեցությունը: Ասվածի վկայությունն է այն, որ ISRD-3 ուսումնասիրության շրջանակներում ՀՀ-ում հարցված երեխաների 96, Բոսնիա-Հերցեգովինայում՝ 92.1, Կոստվոյում՝ 94.6, Շվեյցարիայում՝ 91.8, Մակեդոնիայում՝ 87.7, Սերբիայում՝ 85.6, Ուկրաինայում՝ 89.7 %-ը նշել են, որ իրենց ընտանիքները մյուսների համեմատ սոցիալ-տնտեսական ավելի լավ վիճակում են: Համադրելով այս տվյալները երեխաների՝ իրենց երջանիկ համարելու տվյալների հետ, կտեսնենք, որ իրենց ընտանիքների սոցիալ-տնտեսական վիճակը մյուսների համեմատ ավելի լավ գնահատելու ցուցանիշները ամենաբարձրն են այն երկրների երեխաների շրջանում, ովքեր իրենց ավելի երջանիկ են համարել:

Կարելի էր ենթադրել, որ իրականում այդ երեխաները, իրոք, սոցիալ-տնտեսական ավելի լավ վիճակում են, ինչն էլ նրանց մեջ ձևավորում է երջանկության զգացում, սակայն այդ ենթադրությունը չի հաստատվում, երբ համադրում ենք հետազոտության մեջ ընդգրկված երկրներում աղքատության և գործազրկության տվյալները⁸:

Աղյուսակ 1

Աղքատությունը և գործազրկությունը ISRD-3 հետազոտության մեջ ընդգրկված մի շարք երկրներում (2014 թ.)

	աղքատ բնակչություն	գործազրկություն
ՀՀ	35.8 %	17.3 %
Բոսնիա-Հերցեգովինա	18.6 %	44.3 %
Կոստվո	30 %	30.9 %
Մակեդոնիա	30.4 %	28.6 %
Սերբիա	9.2 %	19.7 %
Ուկրաինա	24.1 %	8 %
Շվեյցարիա	7.6 %	3.2 %

⁸ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2046.html>

Այս տվյալներն առավել քան հետաքրքիր են. թեև ՀՀ-ում է գրանցվել աղքատության ամենաբարձր ցուցանիշը, իսկ Կոստվոյում դրան գումարվել է նաև գործազրկության բարձր մակարդակը, սակայն այս երկրների երեխաներն են իրենց առավել երջանիկ համարել: ՀՀ-ում որպես նման վիճակի բացատրություն կարող է լինել այն, որ ծնողները, ընտանիքի չափահաս անդամներն անում են ամեն հնարավորն ու անհնարինը, որպեսզի երեխաները չզգան ընտանիքի սոցիալական ծանր վիճակը, ի պատասխան՝ երեխաները ձգտում են ցույց տալ, որ իրենց ծնողները այդ առումով հաջողության են հասել, և իրենք ուրիշներից վատ վիճակում չեն:

Կրիմինալոգիայում և հոգեբանության մեջ⁹ նշվում է, որ աղքատությունը, նյութական վատ պայմանները, գործազրկությունը ազդում են երեխայի ասոցիալ վարքի ձևավորման վրա, սակայն դա պայմանավորված է ոչ թե նյութական միջոցների քանակով, այլ ընտանիքի բարոյահոգեբանական մթնոլորտում տեղ գտնող փոփոխություններով. ընտանիքում ձևավորվում է լարված մթնոլորտ, ծնողների մոտ՝ «անլիարժեքության» բարդույթ, ընկճվածություն, օտարվածություն, ֆրուստրացիա, ագրեսիվություն, որոնք էլ անդրադառնում են երեխաների վրա երբեմն՝ բռնության ձևով, փոխվում են արժեքային կողմնորոշումները, չեն ապահովվում երեխաների ֆիզիկական և հոգևոր բնականոն զարգացումը, կրթությունը: Աղքատությունը հաղթահարելու համար ծնողները մեկնում են արտագնա աշխատանքի կամ մի քանի տեղ աշխատում, ուստի թուլանում է երեխայի նկատմամբ հսկողությունը, ինչն էլ բացասաբար է անդրադառնում երեխայի անձի ձևավորման վրա և նպաստում նրա շեղվող կամ հանցավոր վարքագծին:

ՀՀ-ում գործազրկության ազդեցությունը երեխայի ասոցիալ վարքի ձևավորման առումով երկակի է. մի կողմից՝ գործազուրկ ծնողները, հատկապես՝ մայրերը, ավելի շատ ազատ ժամանակ, հետևաբար և հնարավորություն ունեն զբաղվելու երեխայի դաստիարակությամբ, նրա կարիքների գնահատմամբ, ինչն էլ նաև ավելի լավ հսկողություն իրականացնելու, մյուս կողմից՝ գործազրկությունը ծնողի մեջ առաջացնում է արդեն իսկ վերը նշված բարոյահոգեբանական խնդիրները, որոնցից անմասն չի մնում նաև երեխան:

Մեր ուսումնասիրության համաձայն՝ ծնողի՝ հոր կամ մոր գոր-

---

⁹ St' u **Аствацатуров С.** Безработные: проблемы и решения // «Меняющееся общество». Ер., 2001, № 1-2, էջ 16, **Реан А. А.** Семья: агрессия и виктимность несовершеннолетних // «Вестник Московского университета МВД России», 2014, № 12, էջ 305, **Реан А. А.** Агрессия и виктимность в контексте семейной социализации // «Психопедагогика в правоохранительных органах», 2016, № 4, էջ 35:

ծագրկությունը էապես չի ազդում ՀՀ-ում երեխաների կողմից շեղվող վարքագիծ դրսևորելու, այսինքն՝ գրաֆիտի, վանդալիզմ, սեփականության դեմ ուղղված ոսնձգություններ կատարելու և խմբային կռիվների մասնակցելու վրա, սակայն վիճակը վատթարանում է, երբ խոսքը վերաբերում է երեխայի կողմից բռնությամբ զուգորդված ոսնձգություններ կատարելուն. գործազուրկ հայր ունեցող ՀՀ երեխաները 2.8, գործազուրկ մայր ունեցողները 1.5 անգամ ավելի հաճախ են բռնի վարքագիծ դրսևորում, անձի առողջությանը վնաս պատճառում:

Գործազուրկ ծնողների, հասկապես գործազուրկ հոր պարագայում երեխայի կողմից բռնի վարքագծի առավել հաճախ կիրառումը, ամենայն հավանականությամբ, պայմանավորված է ընտանեկան մթնոլորտի ազդեցությամբ երեխայի մեջ ձևավորված ֆրուստրացիայից ազատվելու ձգտումով: Այստեղ արդեն առաջնային նշանակություն է ձեռք բերում երեխայի կողմից հակասությունները, խնդիրները հաղթահարելու տարբերակներին տիրապետելու, դրանց ընտրության հարցը: Խնդիրների հաղթահարման կառուցողական տարբերակներին երեխաներից շատերի՝ իրենց տարիքային առանձնահատկություններով, կենսավորված պայմանավորված անիրագրելիությունը հանգեցնում է դրանց հաղթահարման ապակառուցողական՝ դեստրուկտիվ տարբերակի կիրառման¹⁰:

Անչափահասների շեղվող կամ հանցավոր վարքագծի դրսևորման վրա ազդեցություն ունեն ոչ միայն ընտանիքի՝ սոցիալ-տնտեսական վատ վիճակը, այլև ընդհակառակը՝ ապահովվածության և սպառման բարձր մակարդակը:

Մասնավորապես, 2006 թ. մեր կողմից իրականացված ուսումնասիրության շրջանակներում հարցվողները պայմանականորեն բաժանվեցին երկու խմբի՝ սպառման բարձր և ցածր մակարդակ ունեցող ընտանիքներից սերողների. առաջին խմբում ներառվեցին նրանք, ովքեր պնդում էին, որ իրենք առանձին սենյակ, բջջային հեռախոս, համակարգիչ ունեն, իսկ ընտանիքը՝ ավտոմեքենա, մինչդեռ երկրորդ խմբում՝ այն երեխաները, ովքեր բացասական պատասխան էին տվել առաջադրված 4 տարբերակներից թեկուզ մեկին: Վերլուծությամբ ի հայտ եկավ հասարակության արժեքային համակարգի ներկայիս վիճակը արտացոլող պատկեր. սպառման բարձր մակարդակ ունեցող ընտանիքների երեխաները մյուսների համեմատ ավելի հաճախ են շեղվող վարքագիծ դրսևորել, իսկ հալածանքի ենթարկվել են առավել անապահով ընտանիքների երեխաները:

---

¹⁰ Sté u **Реш А. А.**, նշվ. աշխ., էջ 36, **Keltikangas-Jarvinen L., Kangas P.** Problem-solving strategies in aggressive and nonaggressive children // Aggressive Behaviour, 1988, № 4, էջ 255–264:

Աղյուսակ 2

Երեխաների շեղվող վարքագիծը՝ ըստ սպառման բարձր կամ ցածր մակարդակի (ISR-2)

	սպառման բարձր մակարդակ	սպառման ցածր մակարդակ
խմբային կոնվների է մասնակցել	27.4	21.6
զենք է կրել	10.3	6.8
ուրիշի առողջությանը վնաս է պատճառել	2.2	2
կողոպուտ, ավազակություն, շորթում է կատարել	1	0.2
խանութից գողություն է կատարել	0.7	0.5
հակերություն է իրականացրել	5.3	3.4

Աղյուսակ 3

Երեխաների վիկտիմիզացիան՝ ըստ սպառման բարձր կամ ցածր մակարդակի (ISR-2)

	սպառման բարձր մակարդակ	սպառման ցածր մակարդակ
իր առողջությանը վնաս է պատճառվել	5.8	5.5
շորթման է ենթարկվել	0.5	2.6
իրենից գողություն է կատարվել	12	8.6
հալածանքի է ենթարկվել	1.4	2.3

Առավել ապահովված ընտանիքների երեխաները 1.3 անգամ ավելի հաճախ են ներգրավվել խմբային կոնվներին, 1.5 անգամ՝ զենք կրել, 5 անգամ՝ շորթում կամ կողոպուտ կատարել, որոնց բացատրությունը, թերևս, հոգեբանական մակարդակում անպատժելիության զգացումն է, վստահությունը, որ ընտանիքի նյութական լավ վիճակը հնարավորություն կտա խուսափելու պատասխանատվությունից:

Բացի այդ, ապահովվածության բարձր մակարդակ ունեցող ընտանիքներում առկա են նաև այլ խնդիրներ. որպես կանոն, նման ընտանիքներից սերող երեխաների նկատմամբ, ծնողի կամ ծնողների ավելի մեծ զբաղվածության պատճառով, թույլ է ծնողական հսկողությունը, ծնողի կողմից երեխայի հանդեպ ջերմությունը հաճախ դրսևորվում է ոչ թե նրա կյանքով հետաքրքրվելով, այլ նրան նվերներ տալով:

Երեխայի անձի ձևավորման գործընթացում ընտանիքի ազդեցությո-

յունը, առաջին հերթին, պայմանավորված է ընտանիքում երեխայի հետ հուզական կապի առկայության գործոնով: Բազմաթիվ կրիմինալոգիական ուսումնասիրություններ¹¹ վկայում են, որ ծնողների հետ կապվածության բարձր աստիճանը հարաբերակցվում է երեխաների շեղվող վարքագծի դրսևորման ավելի ցածր հավանականության հետ:

Երեխաների և ծնողների միջև հուզական կապի առկայությունը որոշելու նպատակով անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել, թե ինչ հարաբերություններ՝ 3.3 և 9.1 %-ը:

Ծնողների աջակցությունը ստանալը ունեն միմյանց հետ, որքան ժամանակ են միասին անցկացնում, որքանով են հուզական աջակցություն ապահովում, և որքանով է երեխաների համար կարևոր ծնողների կարծիքը: Եթե այս ոլորտներից գոնե երեքում երեխայի մեջ դրական դիրքորոշում կա, ապա պետք է փաստել, որ գործ ունենք հուզական ուժեղ կապի առկայության հետ:

Մեր ուսումնասիրությունները վկայում են, որ հասարակությունում տեղ գտած ճգնաժամային երևույթներն արդեն անդրադարձել են հայ ընտանիքների վրա. տեղի է ունեցել ծնողների և երեխաների միջև հուզական կապի թուլացում. 2006 թ. հարցված երեխաների 1.1 %-ն էր նշել հոր հետ ունեցած վատ հարաբերությունների մասին, մինչդեռ 2014 թ. արդեն 2.4 %-ը, մոր հետ ունեցած վատ հարաբերությունների մասին հայտնել էր 2006 թ. հարցվածների 0.7, իսկ 2014 թ.-ին՝ 1.1 %-ը:

Սակայն նույնիսկ այս պարագայում, ծնողների և երեխաների հուզական կապը ՀՀ-ում ավելի ուժեղ է, քան եվրոպական երկրներից շատերում: Մասնավորապես, ISRD-3 հետազոտության արդյունքների համաձայն՝ ՀՀ-ում, ինչպես նաև Բոսնիա-Հերցեգովինայում, թույլ հուզական կապ է գրանցվել հարցված երեխաների 3.7, Կոսովոյում՝ 4.3, Մակեդոնիայում՝ 4.9, Սերբիայում 14.6, Ուկրաինայում 8.5 և Շվեյցարիայում՝ 12.8 %-ի մոտ:

Կատարված ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ ընտանիքի հետ թույլ հուզական կապ ունեցող երեխաները ավելի քիչ են հակված իրենց խնդիրների մասին պատմել ծնողներին. ընտանիքի հետ ուժեղ հուզական կապ ունեցողների միայն 9.9 %-ն է նշել, որ իր խնդիրների մասին չի տեղեկացնում ծնողներին, թույլ հուզական կապ մատնանշածների 18.2 %-ը: Ծնողների կողմից իրենցով չհետաքրքրվելը հարցվածների շրջանում նշել է համապատասխանաբար 4.4 և 15.2 %-ը, ծնողների կողմից աջակցություն չստանալիս կարևորվում է երեխայի ձևավորման գործընթացում, քանի որ դա մեծ դեր ունի երեխայի համարժեք ինքնագնահատականի ձևավորման առումով: Հոգեբաններ-

---

¹¹ St' u Bartol, C., Bartol A. Juvenile Delinquency and Antisocial Behavior: A Developmental Perspective, 2009, 3rd ed: Pearson Prentice Hall, Голубев Ю. В. Девиантное поведение как социальная проблема // «Образование и саморазвитие», 2013, № 2 (36), էջ 178-183, Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследования преступлений. М., 1996, էջ 109, Антонян Ю. М. Насилие. Человек. Общество. М., 2001, էջ 3:

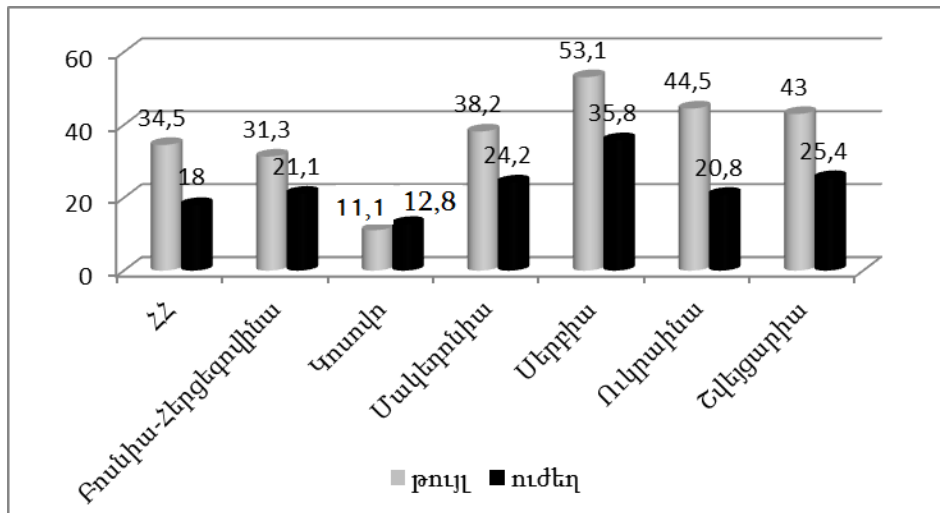

րի կողմից կատարված ուսումնասիրությունները¹² վկայում են, որ ծնողների հետ ընկերական և փոխվստահության վրա հիմնված հարաբերություններ ունեցող երեխաների 75 %-ի, մինչդեռ խիստ ընդգծված պաշտոնական հարաբերությունների մեջ գտնվողների միայն 25 %-ի մոտ է կայուն և համարժեք ինքնագնահատական ձևավորվում: Հուզական աջակցություն չստացող երեխաները սկսում են փնտրել այնպիսի անձի, ով կարող է իրենց տալ ծնողների կողմից չտրվող սերն ու ջերմությունը, գնահատել իրենց, բարձրացնել իրենց ինքնագնահատականը, ինչը, սակայն, կարող է հանգեցնել նաև երեխաների նկատմամբ հանցավոր վարքագծի դրսևորման կամ հանցավոր վարքագծին ներգրավելուն:

Ծնողների և երեխայի հուզական կապի ու երեխայի կողմից շեղվող, բռնի վարքագծի, սեփականության դեմ ուղղված ոտնձգությունների հավանականության գնահատման նպատակով իրականացված վերլուծությունը ցույց տվեց, որ ընտանիքի հետ թույլ հուզական կապ ունեցող երեխաները գրեթե 2 անգամ ավելի հաճախ են շեղվող վարքագիծ դրսևորել, այն է՝ գրաֆիտի, վանդալիզմ, մանր գողություն կատարել, խմբային կռիվների ներգրավվել, և 1.2 անգամ հաճախ՝ բռնի վարքագիծ դրսևորել: Ընդ որում, այս օրինաչափությունը գրանցվել է նաև մյուս եվրոպական երկրների մեծ մասում:

Գծապատկեր 1

Ընտանեկան հուզական կապերը և շեղվող վարքագիծը՝ ISRD-3

¹² St' u **Абрамова Г. С.** Возрастная психология. М., 2006, էջ 565, **Карабанова О. А.** Дисгармоничность детско-родительских отношений как фактор риска девиантного поведения личности // «Вестник Московского университета МВД России», 2014, № 12, էջ 299, **Соколова В. В.** Влияние семейного воспитания на формирование девиантного поведения детей // «Вестник Челябинского государственного университета». Образование и здравоохранение. 2015, № 1 (3), էջ 102-105:

Առանձին ուշադրության են արժանի ընտանեկան հսկողությանը վերաբերող հիմնախնդիրները: Ծնողական հսկողությունը պետք է դիտարկել երեք կերպ, այն է՝

1. **երեխան ծնողներին տեղեկացնում** է, թե ովքեր են ընկերները, ինչպես է անցկացնում ազատ ժամանակը, ինչի վրա է ծախսում գրպանի գումարը: Ծնողների վերահսկողության այս կտրվածքը թույլ է տալիս գնահատել նաև ծնողների հետ երեխայի հուզական կապի դրսևորման աստիճանը,

2. **ծնողները տեղեկացված** են, թե երեխան որտեղ, ում հետ է, ինչով է զբաղված,

3. **ծնողները վերահսկում** են, այսինքն՝ ստուգում են, թե երեխան որքանով է պատրաստվում դասերին, ինչ ֆիլմեր է նայում կամ գրքեր կարդում, պատվիրում են որոշակի ժամից չուշանալ, իսկ ուշանալու դեպքում՝ նախապես տեղեկացնել:

Իրականացված ուսումնասիրությունը վկայում է նաև, որ ՀՀ-ում, մյուս երկրների համեմատ (բացառությամբ Կոսովոյի), մեծ է այն երեխաների մասնաբաժինը (88.3 %), որոնք ծնողներին տեղեկացնում են, թե ում հետ են ժամանակ անցկացրել (Կոսովոյում այդ ցուցանիշը կազմել է 92.1 %, Բոսնիա-Հերցեգովինայում՝ 86.8 %, Մակեդոնիայում՝ 83.7 %, Սերբիայում՝ 75.2 %, Ուկրաինայում՝ 76.9 %, Շվեյցարիայում՝ 70.4 %):

Սակայն նշված դրական տարբերությունը վերանում է, երբ խոսքը վերաբերում է իրենց ժամանցի բովանդակության կամ ծախսերի ուղղվածության մասին ծնողներին տեղեկացնելուն: Մասնավորապես, հայ երեխաների 15.7 %-ը նշել է, որ ծնողներին երբեք չի տեղեկացնում, թե գումարը ինչի վրա է ծախսում (պատասխանի այդ տարբերակն է ընտրվել Կոսովոյում հարցվածների 3.9 %, Բոսնիա-Հերցեգովինայում՝ 8 %, Մակեդոնիայում՝ 10.4 %, Սերբիայում՝ 15.7 %, Ուկրաինայում՝ 15.3 %, Շվեյցարիայում՝ 16.5 %-ի կողմից): Իհարկե կարելի է ենթադրել, որ երեխաները չեն ցանկանում ծնողներին տեղեկացնել, թե գումարն ինչի վրա են ծախսում, քանի որ իրենց բավականաչափ հասուն և ինքնուրույն են համարում և այդ առումով՝ ծնողների հավանության, աջակցության կարիքը չեն զգում, սակայն շատ ավելի մեծ է հավանականությունը, որ ծնողներից նման տեղեկություն թաքցնում են նրանք, ովքեր ծնողների կողմից հավանության չարժանացող ապրանք են գնում կամ ծառայություններից օգտվում: Թերևս նույն տրամաբանությամբ է բացատրվում նաև երեխաների կողմից իրենց զբաղմունքի բովանդակությունը ծնողներից թաքցնելը: ՀՀ-ում հարցված անչափահասների 16.4 %, Բոսնիա-Հերցեգովինայում՝ 12.5 %, Կոսովոյում՝ 4.9 %, Մակեդոնիայում՝ 13.1 %, Սերբիայում՝ 21.7 %, Ուկրաինայում՝ 12.5 %, Շվեյցարիայում՝ 13.2 %-ը նշել են, որ ծնողներին երբեք չեն տեղեկացնում, թե ազատ ժամանակ ինչով են զբաղվում:

Պարզելու համար, թե երեխայի կողմից իր առօրյայի մասին ծնողներին տեղեկացնելը որքանով է ազդում նրա շեղվող վարքագծի դրսևորման վրա, ներկայացված երեք հարցերը միավորվեցին և որոշվեց երեխայի և ծնողների միջև կապի աստիճանը. եթե երեխան նշված հարցերից երկուսին տվել էր բացասական պատասխան, ապա դա դիտարկվեց որպես թույլ կապ:

Կատարված վերլուծությունը ցույց տվեց, որ ինչպես մյուս եվրոպական երկրներում, ՀՀ-ում ևս երեխայի կողմից ծնողներին իր առօրյայի մասին տեղեկացնելու առումով թույլ կապը բարձրացնում է նրա՝ ինչպես շեղվող (2.5 անգամ), բռնի վարքագծի (4 անգամ), այնպես էլ սեփականության դեմ ուղղված ոտնձգություններ կատարելու հավանականությունը (2.4 անգամ):

Ծնողների հսկողության երկրորդ կտրվածքը վերաբերում է երեխայի կյանքի մասին տեղեկացվածությանը: ISRD-3 ուսումնասիրության արդյունքները վկայում են, որ ՀՀ ծնողները հիմնականում տեղեկացված են, թե տանից բացակայելիս երեխան որտեղ է գտնվում և ում հետ: Այս առումով հետազոտության մեջ ընդգրկված երկրների շրջանակում ՀՀ-ում, ինչպես նաև Կոստովոյում, գրանցվել են ամենաուժեղ հսկողության ցուցանիշները: Մասնավորապես, ՀՀ-ում հարցված երեխաների 93.1 %, Կոստովոյում՝ 95.4 %, Մակեդոնիայում և Բոսնիա-Հերցեգովինայում՝ 91 %, Ուկրաինայում՝ 89.8 %, Սերբիայում՝ 86.7 % և Շվեյցարիայում՝ 85.8 %-ն են նշել, որ ծնողները միշտ տեղյակ են իրենց գտնվելու վայրի մասին: Համանման տվյալներ են ստացվել նաև երեխայի զբաղմունքի մասին տեղեկացվածության առումով. ՀՀ-ում, Բոսնիա-Հերցեգովինայում հարցվածների 90.4 %, Կոստովոյում՝ 89 %, Մակեդոնիայում՝ 80.8 %, Ուկրաինայում՝ 80.2 %, Սերբիայում՝ 72.4 % և Շվեյցարիայում՝ 71.4 %-ն են նշել, որ ծնողները միշտ տեղյակ են, թե իրենք ինչով են զբաղված:

Սակայն երեխայի ինքնուրույնության պահանջմունքը, ծնողների հսկողությունից ազատ լինելու, անձնական տարածքի անձեռնմխելիությունը ապահովելու ձգտումը իրենց արտացոլումն են գտնում երեխայի շփման անձնական շրջանակը ձևավորելու գործընթացում¹³: Պատահական չէ, որ մեր ուսումնասիրությունների համաձայն՝ ծնողական հսկողությունը նույն ազդեցությունը չի կարողանում ունենալ, երբ առնչվում ենք ընկերների այն շրջանակին, որոնց հետ երեխան տանից դուրս գտնվելիս անցկացնում է իր ժամանակը: Ի տարբերություն նախորդ ցուցանիշների՝ ՀՀ-ում ծնողական հսկողության այս տարբերակը ISRD-3 ուսումնասիրության մեջ ընդգրկված այլ երկրների համեմատ առավելագույնը չէ. թեև ծնողները տեղյակ են, թե երեխաները որտեղ են, ինչով են զբաղված, սակայն ոչ միշտ են տեղեկաց-

¹³ Տե՛ս Կарабанова О. А., նշվ. աշխ., էջ 295-299:

ված, թե կոնկրետ ում հետ են նրանք այդ պահին: Մասնավորապես, ՀՀ-ում հարցվածների 87.5 %, Բոսնիա-Հերցեգովինայում՝ 88.8 %, Կոսովոյում՝ 91.6 %, Մակեդոնիայում՝ 87.8 %, Ուկրաինայում՝ 85.1 %, Սերբիայում՝ 83.4 % և Շվեյցարիայում՝ 81.9 %-ն են նշել, որ ծնողները միշտ տեղյակ են, թե տանից դուրս գտնվելիս իրենք ում հետ են ժամանակ անցկացնում:

Ինչպես և ծնողական հսկողության նախորդ տարբերակում, երեխաներին առաջադրված հարցերը միավորվեցին, և ըստ այդմ որոշվեցին թույլ և ուժեղ հսկողության տարբերակները, որոնք էլ վերլուծության ենթարկվեցին՝ դրանց և երեխաների շեղվող վարքագծի միջև կապը վեր հանելու նպատակով: Հսկողությունը համարվեց թույլ, եթե երեխան բացասական դիրքորոշում էր արտահայտել ծնողական հսկողության այս տարբերակի վերաբերյալ առաջադրված չորս հարցերից երեքին:

ISRD-3 ուսումնասիրության արդյունքները վկայում են, որ հավաստի ուժեղ կապ կա անչափահասի շեղվող, բռնի վարքագծի և նրա մասին ծնողների տեղեկացվածության միջև:

Կատարված վերլուծությունը ցույց տվեց, որ հսկողության քննարկվող տարբերակի թույլ դրսևորման պարագայում ՀՀ-ում երեխաները ուժեղ հսկողության խմբի ներկայացուցիչների համեմատ 2.3 անգամ ավելի հաճախ են գրաֆիտի, վանդալիզմ, մանր գողություն կատարել, ներգրավվել խմբային կռիվների մեջ 3.1 անգամ ավելի՝ բռնություն գործադրել, անձի առողջությանը վնաս պատճառել, 1.6 անգամ՝ սեփականության դեմ ուղղված ոստնձգություններ կատարել:

Առավել հետաքրքիր փոփոխություններ, սակայն, ՀՀ-ում տեղի են ունեցել ծնողների հսկողության երրորդ դրսևորման պարագայում, որը ավելի շատ ենթադրում է երեխաների վերաբերյալ ոչ թե մակերեսային տեղեկատվության առկայություն, այլ երեխայի կյանքով, խնդիրներով իրական հետաքրքրվածություն, նրան աջակցության տրամադրում, առօրյային ակտիվ մասնակցություն:

Թեև ISRD-3 ուսումնասիրության շրջանակներում ՀՀ-ում հարցված երեխաների 93.1 %-ն էր նշել, որ ծնողները տեղյակ են, թե իրենք որտեղ են գտնվում, իսկ 90.4 %-ը՝ թե ինչով են զբաղված, սակայն միայն 86 %-ն էր նշել, որ ծնողները հետաքրքրվում են, թե տանից դուրս գտնվելիս երեխան իրականում ինչով է զբաղվել, որտեղ է եղել և ում հետ: Ավելին, հարցվածների 9.1 %-ը նշել էր, որ ծնողները երբեք էլ այդ առումով իրապես չեն հետաքրքրվում:

Փաստորեն ծնողները թեև տեղեկացված են լինում, թե երեխան որտեղ է և ինչով է զբաղված, սակայն իրականում, օբյեկտիվ կամ սուբյեկտիվ գործոններով պայմանավորված, չեն փորձում երեխայի՝ տանից դուրս կյանքին իրապես տեղեկանալ, հասկանալ նրա հետաքրքրությունները, ձգտումներն ու խնդիրները, աջակցել նրան կյանքում առաջ

գնալու կամ առկա խնդիրները հաղթահարելու գործում:

Մինչդեռ ծնողների երեխայի կյանքին և հատկապես ընկերական միջավայրին ծանոթ լինելը էապես նվազեցնում է երեխայի շեղվող վարքագծի դրսևորման և վիկտիմիզացիայի հավանականությունը: Ընդ որում, այդ կտրվածքով կարևոր դերակատարություն ունի նաև ծնողների կողմից երեխայի տանից դուրս գտնվելու ժամանակի սահմանափակումը:

ISRD-3 ուսումնասիրության արդյունքները վկայում են, որ ծնողական հսկողության այս տարբերակով ևս նկատվում է որոշակի հետընթաց. 2006 թ. անցկացված ISRD-2 հետազոտության շրջանակներում ՀՀ-ում հարցված անչափահասների 90.4 %-ն էր նշել, որ տանից դուրս գալիս ծնողները սահմանում են այն ժամը, երբ ինքը արդեն պետք է վերադարձած լինի, մինչդեռ ISRD-3-ի ցուցանիշների համաձայն՝ այդ ցուցանիշը նվազել է՝ դառնալով 85.9 %:

Միաժամանակ, ISRD-3 ուսումնասիրության շրջանակներում ՀՀ-ում հարցվածների 90.7 %-ը նշել է, որ սահմանված ժամից ուշանալու դեպքում պետք է այդ մասին նախապես տեղեկացնի ծնողներին:

Մինչդեռ ISRD-2 ուսումնասիրության արդյունքները վկայում են, որ հենց այս ցուցանիշներն են, որ էական զսպիչ ներգործություն ունեն երեխաների կողմից հանցավոր վարքագիծ դրսևորելու վրա:

Աղյուսակ 4

Ծնողների հետաքրքրվածությունը երեխայի կյանքով, տանից դուրս գտնվելու ժամանակի սահմանափակումը և երեխաների շեղվող վարքագիծը ISRD-2

	երեխայի ընկերներին ճանաչելը			տանից դուրս գտնվելու ժամանակը սահմանափակելը		
	միշտ	երբեք		այո	ոչ	
խմբային կռիվներին մասնակցել	11.2 %	41.8 %	***	23.8 %	32.0 %	*
զենք կրել	3.2 %	20.9 %	***	7.1 %	14.1 %	**
առողջությանը վնաս պատճառել	1.0 %	8.9 %	***	1.9 %	1.6 %	Ns

Ներկայացված տվյալները վկայում են, որ հատկապես երեխայի ընկերներին իմանալը թե՛ կրիմինոգեն, թե՛ վիկտիմոգեն առումով էական կանխարգելիչ նշանակություն ունի. այն երեխաները, որոնց ծնողները մշտապես տեղյակ են, թե երեխան ում հետ է շփվում, 3.7 անգամ

ավելի քիչ են հաղորդել խմբի կազմում կռիվների մասնակցելու, 6.5 անգամ զենք կրելու, 8.9 անգամ ուրիշի առողջությանը վնաս պատճառելու մասին:

Հետևաբար, ծնողական հսկողության տեսանկյունից առավել մեծ ուշադրություն պետք է դարձվի ոչ թե ձևական, խիստ, պահանջկոտ ծնողի կերպարին համահունչ վարքագծին, այլ երեխայի կյանքով իրական հետաքրքրվածություն ունենալուն:

Ծնողական հսկողություն իրականացնելու տեսանկյունից առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում այն, թե որքանով են ծնողները հետևում երեխայի պաշտպանությանը անձի հոգեբանական ձևավորման վրա կործանարար ազդեցություն ունեցող այնպիսի երևույթներից, ինչպիսիք են պոռնոգրաֆիան, բռնությունը:

Թեև ՀՀ քրեական օրենսգրքը պատասխանատվություն է սահմանում երեխային պոռնկագրական բնույթի նյութեր կամ առարկաներ պատրաստելու հետ կապված գործողություններ կատարելուն ներգրավելու, հոդված 263-ի 2-րդ մասը՝ համակարգչային համակարգի միջոցով մանկական պոռնոգրաֆիա ներկայացնելու կամ համակարգչային համակարգում կամ համակարգչային տվյալների պահպանման համակարգում մանկական պոռնոգրաֆիա պահպանելու, իսկ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի հոդված 158-ը՝ երեխային սարսափ կամ պոռնոգրաֆիա բովանդակող գրականություն կամ տեսաերկեր վաճառելու կամ վաճառելուն նրանց ներգրավելու համար, սակայն թե՛ հեռուստատեսությունը, թե՛ կայքերը հեղեղված են բռնության տեսարաններ պարունակող նյութերով, իսկ համացանցը՝ պոռնոգրաֆիայով: Երեխայի համար որևէ դժվարություն չի ներկայացնում նաև նույնաբովանդակ նյութերը ձեռք բերելը¹⁴. ավելին, ներկայումս շուկայում, ինչպես նաև համացանցում, առկա են պոռնոգրաֆիկ բնույթի կամ բռնությունը խթանող համակարգչային խաղեր:

Այսօր համացանցը վերահսկողության բացակայության պատճառով իրական վտանգ է ներկայացնում երեխայի համար թե՛ ինքնասպանություն քարոզելու, թե՛ աղանդների կամ տարաբնույթ ենթամշակույթների, թե՛ թմրանյութերի գործածմանը կամ այլ հակաիրավական, հակաբարոյական արարքներին ներգրավելու, թե՛ ահաբեկչական խմբավորումների կողմից հավաքագրվելու առումով: Ուստի անհրաժեշտ է, որ ծնողները գոնե տանը երեխաների համար արգելափակեն նման կայքերը, իսկ օրենսդրությամբ պատասխանատվություն սահ-

---

¹⁴ St' u Галимова А. А. Влияние сети интернет и иных средств массовой информации на преступность несовершеннолетних // «Современность в творчестве талантливой молодежи». Сборник материалов научно-практической конференции молодых ученых. 2016, էջ 36-40, **Волошин И. А., Сударикова Т. Е.** Влияние СМИ на формирование криминогенных установок у несовершеннолетних в возрасте от 14 до 18 лет // «Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского». Юридические науки. 2016, Т. 2, № 4 (68), էջ 49-54:

մանվի ինտերնետ ակումբներում անչափահաս հաճախորդների համար նման կայքերը չարգելափակելու համար:

Հոգեբանական, կրիմինալոգիական ուսումնասիրությունները վկայում են, որ ուրիշի վարքագծի պարբերաբար դիտարկումը, հատկապես եթե այն հաջողություն է ապահովում, նույնիսկ ենթագիտակցական մակարդակում հեշտությամբ ձևավորում է տեսածը կրկնելու ձգտում: ՀՀ-ում 2011-2012 թթ. հոգեբանների խմբի կողմից իրականացված ուսումնասիրության համաձայն՝ հեռուստատեսությամբ երեկոյան ժամերին միայն մեկ սերիալի ընթացքում ցուցադրվել է 130-ից ավելի բռնության տեսարան: Ընդ որում, նման վարքագիծ դրսևորած անձինք այդ սերիալներում գրեթե միշտ հաջողության են հասել ու խուսափել պատասխանատվությունից¹⁵: Մա ուղղակիորեն հակասում է «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքի հոդված 22-ի պահանջներին, որի մաս 2-ի համաձայն՝ էրոտիկ բնույթի հեռուստահաղորդումները, սարսափ ու ակնհայտ բռնություն պարունակող ֆիլմերը, ինչպես նաև անչափահասների առողջության, մտավոր և ֆիզիկական զարգացման, դաստիարակության վրա հնարավոր բացասական ազդեցություն ունեցող հաղորդումները, բացառությամբ բաժանորդային հեռարձակման, կարող են եթեր հեռարձակվել ժամը 24.00-ից 06.00 ընկած ժամանակահատվածում:

Ընդ որում, «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքի հոդված 22-ի պահանջները վերաբերում են ոչ միայն բռնության, սարսափի, այլև «երեխայի մտավոր և ֆիզիկական զարգացման, դաստիարակության վրա հնարավոր բացասական ազդեցություն ունեցող հաղորդումների» տարածման արգելքին: Այդ առումով առանձին վտանգ է ներկայացնում հեռուստատեսությամբ այնպիսի ֆիլմերի, սերիալների, հաղորդումների տարածումը, որոնք ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն «գողական աշխարհի ռոմանտիզմ» են տարածում: Մասնավորապես, ֆիլմերում կամ սերիալներում հանցավոր աշխարհի ներկայացուցիչները հաճախ ներկայացվում են հաջողակ, խիզախ, ընկերասեր, արդար, յուրաքանչյուր հարց լուծելու ունակ, իսկ իրավապահ մարմինների ներկայացուցիչները՝ թույլ, կաշառվող, ստորաքարշ, քճող մարդկանց կերպարով: Մրա հետևանքով հանցավոր աշխարհի ներկայացուցիչները երեխաների համար դառնում են իդեալներ, որոնց փորձում են նմանվել, իսկ իրավապահ մարմինների աշխատակիցների նկատմամբ հակակրանքն ավելի է խորանում: Դրա վկայությունը տարիներ առաջ հայկական հեռուստատեսություններից մեկով հեռարձակվող «Որոգայթ» ֆիլմն էր, որի ցուցադրումից հետո երեխաներից շատերը երագում էին մեծանալ ու նմանվել գլխավոր հերոսին՝ հան-

¹⁵ Се́у Шнайдер Г. Й. Криминология. М., 1994, էջ 311-312, **Ա. Մերոբյան, Ա. Թերզյան, Ե. Ասատրյան**, ԶԼՄ-ների դերը հասարակության ձևավորման գործում, Եր., 2012, էջ 20-22:

ցավոր աշխարհի ներկայացուցիչ Հովոյին:

Հետևաբար, ծնողների կողմից վերահսկողության իրականացումը խիստ կարևորվում է, մինչդեռ իրականացված ISRD-3 ուսումնասիրության տվյալները վկայում են, որ ՀՀ-ում հարցված երեխաների միայն 64.5 %-ի ծնողներն են հետևում, թե երեխան ինչ ֆիլմեր է դիտում:

Պարզելու համար, թե ծնողների վերահսկողությունը (ինչ ֆիլմեր է դիտում, տանից դուրս գտնվելիս ժամանակային սահմանափակում դնելը, իսկ ուշանալու դեպքում՝ տեղեկացնելը, երեխայի ընկերական միջավայրին ծանոթ լինելը) որքանով է անդրադառնում երեխաների՝ շեղվող, բռնի վարքագիծ դրսևորելու կամ սեփականության դեմ ուղղված ոտնձգություններ կատարելու վրա, դրանք վերլուծության ենթարկվեցին. վերահսկողությունը գնահատվեց թույլ, եթե երեխան բացասական պատասխան էր տվել 5 հարցերից 3-ին:

Կատարված ուսումնասիրությունը վեր հանեց հավաստի կոռելյացիա ծնողների վերահսկողության պակասի և երեխայի կողմից շեղվող վարքագծի դրսևորման միջև: Մասնավորապես, ծնողական թույլ վերահսկողության ներքո գտնվող երեխաները 2 անգամ ավելի հաճախ էին շեղվող վարքագիծ դրսևորել կամ բռնություն գործադրել և 7.5 անգամ ավելի սեփականության դեմ ուղղված հանցանք կատարել:

Երեխայի անձի ձևավորման վրա ընտանեկան ազդեցությունը գնահատելիս կարևորագույն հարցերից մեկը ծնողների դաստիարակության մեթոդն է: Ինչպես արդեն նշվել է, ՀՀ-ում շեղվող վարքագիծ առավելապես դրսևորվել է լրիվ, արտաքուստ լիարժեք համարվող ընտանիքներում մեծացող երեխաների կողմից: Ընդ որում, որպես նման վիճակի բացատրություն, մենք ավելի հակված ենք այն տեսակետին, որ խնդիրը դաստիարակության ոլորտում է, երբ ծնողների, տատիկների ու պապիկների կողմից երեխայի նկատմամբ չափից դուրս ուշադրությունը, նրան բոլոր տեսակի կենցաղային պարտականություններից ազատելը¹⁶ երեխայի մեջ ձևավորում են ամենաթողության և անպատժելիության պատկերացում:

Երեխայի դաստիարակությունը վեհ, բայց նաև խիստ պարտավորեցնող առաքելություն է, որը ենթադրում է դրան նախապատրաստություն, մանկավարժական, հոգեբանական գիտելիքների ու հմտությունների ձեռքբերում: Մինչդեռ ՀՀ-ում, ի տարբերություն արևմտաեվրոպական բազմաթիվ երկրների, ծնողների համար նման դասընթացներ նախատեսված չեն: Հետևաբար, ծնողները երեխաներին դաստիարակում են կամ իրենց ծնողների օրինակով, վերջիններիս խորհուրդներով ու ցուցումներով, կամ գործում են «փորձերի ու սխալների» մեթոդով՝ մոռանալով, որ փորձարկվողը երեխա է, և իրենց յուրաքանչ-

¹⁶ Տե՛ս **Ковтуненко Л. В.**, նշվ. աշխ., էջ 137-143, «Юридическая психология: учебник». М., 2003:

յուր սխալ կարող է կործանարար լինել նրա համար:

Ամենալուրջ խնդիրը, որն այսօր առկա է դաստիարակման ոլորտում, ծնողների և երեխաների կողմից ընդունելի համարվող արժեքային տարբեր կողմնորոշումներն են¹⁷: Այսօրվա դեռահասներից շատերի ծնողները դաստիարակություն են ստացել Խորհրդային Միության ժամանակ ընդունելի համարվող արժեքային համակարգով: ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո բախվելով նոր իրականությանը, ի հայտ եկած նոր արժեքներին, որոնցից շատերն իրենց համար պարզապես ընդունելի չեն, նրանք հայտնվեցին երկրնտրանքի առջև. կա՛մ երեխաներին դաստիարակել մի արժեքային համակարգով, որն իրենց համար ընդունելի չէ, սակայն երեխաներին թույլ կտա գոյատևել և առաջ շարժվել ձևավորված նոր հասարակական հարաբերություններում, կա՛մ երեխաների մեջ սերմանել այն արժեքները, որոնք, իրենց կարծիքով, ավելի ճիշտ են, հիմնավոր: Վերջին դեպքում, սակայն, երեխաների մեջ ձևավորվում է արժեքային անորոշություն. ծնողների կողմից սերմանվող արժեքները, որոնք պետք է օգնեին իրենց զարգանալ, ընդունելի լինել հասարակության կողմից, իրականում ցանկալի արդյունքը չեն տալիս: Ծնողների սերմանածը և իրականությունը հակադրվում են, երեխայի մեջ առաջանում է ներքին կոնֆլիկտ, որն էլ հանգուցալուծում է ստանում առաջադրված հարցերի պատասխանը ինքնուրույն կամ հասակակիցների շրջանում փնտրելով, հաճախ հանգեցնում ծնողների հետ կոնֆլիկտների, նրանց հեղինակազրկման:

Երեխաների շեղվող վարքագծի ձևավորման վրա ազդեցություն ունեցող գործոն է նաև այն, թե ծնողները ինչ դաստիարակության մեթոդներ են կիրառում: Կրիմինալոգիական գրականության մեջ, ինչպես նաև մեր ուսումնասիրությամբ փաստվել է, որ երեխայի նկատմամբ բռնություն, կոպիտ կամ դաժան վերաբերմունք դրսևորելը հանցածին ազդեցություն ունի¹⁸: Առավել հետաքրքրական է, սակայն, թե ՀՀ-ում երեխաների դաստիարակությունը ծնողների կողմից ինչպես է իրականացվում:

ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության հրապարակած «Աղքատության պատկերը ՀՀ-ում 2008-2015 թթ.-ին» զեկույցի շրջանակներում ներկայացված են այն մեթոդները, որոնք չափահասները կիրառելի են համարել երեխաների նկատմամբ: Մասնավորապես՝ չափահասների 55.6 %-ը համաձայն է եղել, որ ծնողները որպես դաստիարակչական մեթոդ երեխաներին առաջարկեն խրախուսող կամ շահավետ առաջարկ լավ պահվածքի համար, օրինակ՝ գովասանք, նվերներ, սիրած զբաղմունքի և ժամանցի ապահովում, 73.4 %-ը կարևորել է երեխային իր վարքագծի սխալ լինելը բացատրելը, 27.0 %-ը համաձայնել է, որ ծնող-

¹⁷ Տե՛ս Жигинас Н. В., Зверева Н. А., Гребенникова Е. В. Девиантное поведение подростков как искажение нравственного воспитания // "Вестник Томского государственного педагогического университета", 2014, № 1 (142), էջ 39-44:

¹⁸ Տե՛ս Антоян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е., նշվ. աշխ., էջ 109, Антоян Ю. М., նշվ. աշխ., էջ 3:

ները որպես դաստիարակչական մեթոդ օգտագործեն երեխային արտոնություններից զրկելը, սիրելի զբաղմունքով զբաղվելը արգելելը կամ չթույլատրեն տնից դուրս գալ: Հարցվածների 17.8 %-ի կարծիքով ծնողները կարող են բղավել, ճշալ կամ հանդիմանել երեխային, անվանել հիմար, ծուլիկ/անբան կամ այլ անվանանքներ օգտագործել, իսկ 5.2 %-ը համաձայնել է, որ ծնողները կարող են ապտակել կամ հարվածել երեխային, այդ թվում՝ ձեռքով, գոտիով, փայտով կամ այլ իրով¹⁹:

Ներկայացված պատասխանները վկայում են, որ ՀՀ-ում ծնողները պատրաստ են խախտել երեխայի իրավունքները՝ նրա նկատմամբ բռնություն գործադրել, զրկել ազատությունից, ինչպես նաև իրենց վարքագծով երեխայի մեջ հոգևոր արժեքներ սերմանելու փոխարեն ձևավորել շահադիտական, սպառողական հոգեբանություն: Հետևաբար, ՀՀ-ում անհրաժեշտ է ծնողների համար պետական մակարդակով նախատեսել հատուկ դասընթացներ՝ երեխաների դաստիարակման գործընթացում անհրաժեշտ մանկավարժական, հոգեբանական գիտելիքներ տալու, հմտություններ ու կարողություններ ձևավորելու նպատակով:

Կատարված ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել.

1. Վերջին տասնամյակում ՀՀ-ում գրանցվել է երեխաների հետ ծնողների հուզական կապի և ընտանեկան հսկողության թուլացում, ինչն էլ իր անմիջական ազդեցությունն է ունեցել երեխաների շեղվող վարքագծի դրսևորման վրա:

2. Թեև այլ երկրների համեմատ ՀՀ-ում ծնողների շրջանում բարձր է երեխաների առօրյայի մասին տեղեկացվածությունը, սակայն այն հաճախ ձևական է. օբյեկտիվ կամ սուբյեկտիվ գործոններով պայմանավորված՝ ծնողները իրապես չեն հետաքրքրվում երեխայի կյանքով, ձեռքբերումներով, ձգտումներով, երեխային չեն աջակցում:

3. ՀՀ-ում երեխայի շեղվող վարքագծի ձևավորման պատճառներից է ինչպես պետության, այնպես էլ ծնողների թույլ հսկողության հետևանքով երեխաների շրջանում ՁԼՄ-ներով, համացանցով կամ երեխաներին հասանելի այլ եղանակներով բռնության, պոռնոգրաֆիայի, հակաբարոյական այլ երևույթների տարածումը:

4. Անչափահասի շեղվող կամ հանցածին վարքագծի ձևավորման վրա էական ազդեցություն ունեն ծնողների երեխային դաստիարակելու գործառնություն, մանկավարժական, հոգեբանական գիտելիքների չտիրապետելը, երեխայի իրավունքները խախտելը:

Բանալի բառեր – *ընտանիք, երեխա, հուզական կապ, ծնողական հսկողություն, շեղվող վարքագիծ, ընտանեկան բարեկեցություն*

¹⁹ Տե՛ս «Աղքատության պատկերը Հայաստանում 2008-2015 թթ.», էջ 102, <http://www.armstat.am/file/article/poverty2016a2.pdf>

АННА МАРГАРЯН – Роль семьи в процессе формирования преступного или девиантного поведения несовершеннолетнего. – При формировании личности несовершеннолетнего огромное влияние на него оказывает семья. Именно в семье происходит первичная социализация детей, у них образуются навыки общения и поведения. Царящая в семье атмосфера, благополучие или неблагополучие, эмоциональная привязанность членов семьи друг к другу, родительский контроль – всё это непосредственно воздействует на законопослушное или девиантное поведение подрастающего поколения.

Не является исключением и армянская семья. В статье рассматриваются вопросы воздействия семейных факторов на девиантное поведение детей в Армении.

Ключевые слова: семья, ребёнок, эмоциональная связь, родительский контроль, девиантное поведение, семейное благополучие

ANNA MARGARYAN – The Role of the Family on the Formation of Juvenile's Criminal or Delinquent Behavior. – Family plays a vital role in the formation of juvenile's personality. Primary socialization of the child, formation of his/her communication and behavioral skills takes place in the family. The family atmosphere, family well-being, emotional attachment of children and parents, parental control directly affect children's law-abiding or deviant behavior.

In this respect, the Armenian family is not an exception. The article discusses the impact of different family factors on the deviant behavior of children in the RA.

Key words: family, child, family attachment, parental control, deviant behavior, family wellbeing